

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/332057108>

Buiten de behandelkamer [Outside the Therapist's Office]

Article · March 2019

CITATIONS
0

READS
36

1 author:



Tine Molendijk

Radboud University/NLDA

26 PUBLICATIONS 55 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:



Moral injury among Dutch military and police personnel [View project](#)



Moral Injury, Political Practices and Public Debates [View project](#)

Morele, politieke en maatschappelijke aspecten van *moral injury*

Buiten de behandelkamer

'Het was bloedheet, blóedheet. Mensen op elkaar gedrukt, tegen muren aan, allemaal bij elkaar zo... dóódsbang, de dood in de ogen. Ik ga dood, dachten die mensen. Ik ga dood. Help me, help me. Oude mannetjes, vrouwen, vielen flauw. Nou, dus ik heb ze in de kruiwagen gegooid en ben gaan rijden [naar de compound]. Je deed wat je kon. (...) Op dat moment doe je alles fout. Alles. (...) Je kan niet kiezen uit een mensenleven, en een ander mensenleven. Dus ja, je doet het altijd fout. Iedereen op de compound, dat paste niet.'



Aan het woord is een Dutchbat 3-veteraan Daan (een pseudoniem). Hij vertelt over hoe hij tijdens de val van de enclave Srebrenica grote mensenmassa's op zich af zag stromen. Zoals inmiddels welbekend werden in de dagen erna duizenden vluchtende jongens en mannen vermoord. In de daarop volgende weken, maanden en jaren zouden verhitte politieke en publieke debatten ontstaan over wie hier wel en niet verantwoordelijkheid voor droegen.

Daans verhaal is exemplarisch voor *moral injury*. Tegelijkertijd wijst het ook op tekortkomingen in de bestaande theorie hierover. Huidig onderzoek naar *moral injury* richt zich vooral op gezondheidsklachten bij de individuele veteraan als gevolg van moreel grensoverschrijdende ervaringen (transgressie). Er bestaat te weinig aandacht voor zowel de complexiteit van de morele dimensie van morele verwonding als de bredere context ervan. Vanuit de Radboud Universiteit Nijmegen voltooi ik momenteel een interdisciplinair promotieonderzoek naar *moral injury* waarin ik deze complexiteit nader onderzoek. In dit artikel bespreek ik de voorlopige bevindingen hiervan.

Benadering en methodes van het onderzoek

Het onderzoek heeft als doel bij te dragen aan de empirische en theoretische ontwikkeling van het begrip *moral injury*, en aan inspanningen gericht op (de preventie van) *moral injury*. Meer specifiek is het doel inzicht te verkrijgen in (a) de morele dimensies van uitzendgerelateerde problematiek, en (b) de eventuele rol van politieke praktijken en (c) van publieke opvattingen in morele verwonding. *Grounded theory*, een methode van

theorievorming via data-gestuurd onderzoek, vormt de overkoepelende strategie van dit onderzoek. In lijn met deze strategie zijn twee casestudies uitgevoerd onder Nederlandse UNPROFOR- en ISAF-veteranen die respectievelijk naar voormalig Joegoslavië en naar Afghanistan uitgezonden zijn geweest. Data zijn verzameld middels 80 semigestructureerde interviews met deze veteranen, en via participerende observatie bij bijeenkomsten zoals stress- en ethiektrainingen en Veteranendag. Data-analyse vindt plaats op open wijze, volgens *grounded theory*-richtlijnen (Charmaz, 2006) en in de context van bestaande informatie en theorie, om zo inzicht te krijgen in morele, politieke en maatschappelijke dimensies van ervaringen van morele verwonding onder veteranen.

Wanneer veteranen kampten met schuldgevoelens, dan was er meestal sprake van grote tegenstrijdigheid

Morele dimensies van *moral injury*

Om te beginnen blijkt uit dit onderzoek dat de specifieke morele dimensie van *moral injury* vaak complexer is dan momenteel door wetenschappers wordt beschreven. Het huidige begrip gaat impliciet uit van een eenduidige ervaring van morele transgressie en een bijbehorende ondubbelzinnige ervaring van schuld (zie bijvoorbeeld Litz et al., 2009). Maar wanneer de door mij geïnterviewde veteranen kampten met schuldgevoelens, dan was er juist meestal sprake van grote tegenstrijdigheid. Neem veteranen die geconfronteerd waren geweest met een tragisch dilemma, zoals Daan. Aan de



Bron: Edwin Janssen/HH

Terugkeer van Dutchbat uit Bosnië op Soesterberg, 24 juli 1995.

ene kant moesten zij leven met de wetenschap actief betrokken te zijn geweest bij een kwaad, aan de andere kant wisten zij dat zij niet anders konden doen dan wat zij hadden gedaan; ze hadden moeten kiezen tussen twee kwaden.

Als gevolg hiervan ontwikkelden de veteranen die zulke situaties hadden meegemaakt vaak niet alleen diepe schuldgevoelens, maar waren zij er tegelijkertijd van overtuigd dat zij niets 'fouts' hadden gedaan. Hieraan gerelateerd ontwikkelden sommige veteranen een algehele morele disoriëntatie, een diepe verwarring over wat eigenlijk goed en fout is en hoe zinvol het eigenlijk is om te spreken over 'goed' en 'fout' in situaties waarin fout doen onontkoombaar is. Zij kregen geen grip op hun tegenstrijdige gevoelens. Hoewel sommigen uiteindelijk zelf termen uitvonden voor hun gevoelens, zoals 'niet-verwijtbare schuld' en 'schuldig maar niet verantwoordelijk', bleven zij vaak worstelen met een ervaren verlies van vroegere morele vanzelfsprekendheden over goed en kwaad (Molendijk, 2018c).

Politieke dimensies van moral injury

Het feit dat militairen 'instrumenten van de staat' zijn, impliceert een morele afhankelijkheidsverhouding tussen de militair en de staat. Specifiek met betrekking tot de militaire praktijk zijn vragen van goed en kwaad niet privé-eigendom van de militair; het zijn vragen die expliciet gesteld en bediscussieerd worden in het politieke en maatschappelijke domein. En inderdaad, het blijkt dat politieke praktijken niet zelden een rol hebben gespeeld in het ontstaan van moreel verwondende situaties. De missie in Srebrenica vormt een inmiddels berucht voorbeeld van hoe falen in politieke besluitvor-

Tine Molendijk

Cultureel antropoloog en gespecialiseerd in militaire vraagstukken. Verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen als promovenda op onderzoek naar moral injury.



ming desastreuze gevolgen kan hebben. Maar ook bij de Afghanistan-missie blijken politieke praktijken tot kritische situaties te hebben geleid. Zo leidden het frame van 'wederopbouw' en een politieke angst voor dalend maatschappelijk draagvlak ertoe dat militairen soms niet mochten handelen waar ze dat wel hadden willen doen, en dat de hevige gevechten die wel plaatsvonden vaak werden afgezwakt in de publieke voorlichting of zelfs geheel verzwegen.

Bij een groot deel van de veteranen die met moreel schokkende gebeurtenissen zijn geconfronteerd tijdens hun uitzending, leidde deze politieke invloed ertoe dat zij een sterk gevoel van politiek 'verraad' ontwikkelden. Dat uitte zich onder meer in wantrouwen en boosheid. Ook ontstond onder sommige veteranen een zoektocht naar erkenning en reparaties. Heel concreet begonnen sommige veteranen een rechtszaak tegen de Nederlandse staat, formeel voor financiële schadevergoeding, maar vaak ook of vooral voor compensatie in symbolische zin; een rechtszaak zagen zij als 'de enige manier om de Staat te laten boeten' (Molendijk, 2018b).

Miskenning kan leiden tot grote woede, vervreemding en zelfisolering

Maatschappelijke dimensies van moral injury

Naast een ervaring van politiek verraad spraken veel geïnterviewde veteranen over een gevoel van maatschappelijke miskenning. Daarmee doelden zij niet op een gebrek aan waardering, maar op het gevoel dat hun verhalen werden vertekend in de publieke opinie, die hen niet als mensen maar als karikaturen portretteerde. Miskenning in deze zin betekende dus dat hun ervaringen en hun menselijkheid in hun perceptie onrecht werden aangedaan. Het is vanwege deze ervaring dat miskenning een potentieel moreel verwondende ervaring genoemd kan worden: het is een ervaring van onrecht.

Het onderzoek laat zien dat miskenning kan leiden tot grote woede, vervreemding en zelfisolering. Het gebrek

aan bestaande maatschappelijke 'verhalen' die stroken met de eigen uitzendervaringen kan veteranen daarnaast ernstig hinderen in het benoemen en integreren van die ervaringen. Maatschappelijke beschuldigingen kunnen bovendien leiden tot diepe zelftwijfel en schuld en schaamte waar die emoties er anders misschien niet zouden zijn. Immers, schuld en schaamte gaan om hoe een persoon zichzelf bekijkt door de bril van anderen (Molendijk, 2018a).

Conclusie: theoretische en praktische implicaties

Het hier besproken onderzoek heeft zowel theoretische als praktische implicaties. Een eerste belangrijk inzicht is dat gevoelens van schuld, boosheid, en morele desorientatie niet zonder meer als het resultaat van irrationele of 'verstoorde cognities' moeten worden gezien (zoals schuldgevoel wordt beschreven in de DSM-5), maar serieus genomen moeten worden als eventueel gepast. In het moral injury-begrip wordt benadrukt dat vragen over rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid serieus genomen moeten worden, en dat schuldgevoelens en andere morele emoties wel degelijk benaderd kunnen worden als 'gepaste' emoties.

Hieraan gerelateerd lijkt het ten tweede belangrijk om te erkennen dat moral injury nooit alleen een intrapsychische aandoening is, maar dat er altijd meer factoren en actoren betrokken zijn. Voor de moreel verwonde individu betekent dit dat zowel introspectie als 'extraspectie' nodig kan zijn, en meer algemeen impliceert het dat antwoorden op morele verwonding niet alleen gezocht moeten worden in therapie en andere individu-gerichte interventies, maar ook in contextgevoelige maatregelen. De focus zou dan dus niet alleen moeten liggen op training en geestelijke gezondheids-

Antwoorden op morele verwonding moeten niet alleen gezocht worden in therapie

zorg, maar ook op bijvoorbeeld (symbolische) compensatie, erkenning en verzoening.

Ten derde lijkt het waardevol voor zowel veteranen als de samenleving als geheel om aan een meer uitgebreid ethisch vocabulaire te werken: één die de nuances van



Bron: Shutterstock

Monument voor de slachtoffers van de massamoord in Srebrenica, Potocari.

morele verwonding kan helpen doen bevatten en verwerken. Momenteel hebben we bijvoorbeeld geen woord voor het gevoel tegelijkertijd schuldig en niet-schuldig te zijn. Sterker nog, sommigen van ons zullen zo'n paradoxaal gevoel misschien zelfs afwijzen als onlogisch en dus menen dat dit eigenlijk gewoonweg een weggedrukt schuldgevoel is. Meer in het algemeen missen we collectieve verhalen die genuanceerd omgaan met de morele significantie en nasleep van bijvoorbeeld geweldpleging. Tegelijkertijd is er nu het begrip 'moral injury'. Dit begrip, en het onderzoek naar dit begrip, lijken een belangrijke stap te vormen in de ontwikkeling van een meer adequate taal voor morele verwonding.

REFERENTIES

- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy. *Clinical Psychology Review, 29*(8), 695–706.
- Molendijk, T. (2018a). Moral Injury in Relation to Public Debates: The Role of Societal Misrecognition in Moral Conflict-Colored Trauma among Soldiers. *Social Science & Medicine, 211*, 314–320.
- Molendijk, T. (2018b). The Role of Political Practices in Moral Injury: A Study of Afghanistan Veterans. *Political Psychology*, (Online versie voordat publicatie in een editie plaatsvindt. DOI: 10.1111/pops.12503), 1–15.
- Molendijk, T. (2018c). Toward an Interdisciplinary Conceptualization of Moral Injury: From Unequivocal Guilt and Anger to Moral Conflict and Disorientation. *New Ideas in Psychology, 51*, 1–8.